

Poznámka k pojmu nepředmětné intence u Ladislava Hejdánka Jan Payne

Jedním z hlavních důrazů v myšlení Ladislava Hejdánka je pojem nepředmětnosti. Nepředmětnost ovšem zdaleka není jen jeho vynálezem, ba pokud se pokusíme vyjádřit totéž příbuznými slovy, jde o pojem ve filosofii hodně starý či snad dokonce zakládající: označuje totiž něco, co odedávna dodávalo filosofii její živiny a sílu. Na samotném počátku si filosofie pro toto 'něco' našla výraz 'metafyzika' a na této 'metafyzice' pak opět a opět troskotala jen proto, že se snažila vykládat ji právě předmětným způsobem: doposud se jí vlastně nepodařilo najít pro takový výklad vhodné pojmy.¹ Takový stav pak pochopitelně vytváří zdání krize a někteří byli dokonce vedeni k tomu, že nad metafyzikou a potažmo nad filosofií vůbec prostě vynesli rozsudek smrti.² Určitý způsob uvažování lze jistě pokládat za jalový a zavrhnout, ovšem tím není zrušeno to, čeho se týká. Ba naopak, důsledkem 'přstrosích' řešení je, že věc sama nám může připravit řadu překvapení a že nás může dokonce ohrozit.

Zaujetí pro to, co lidský život skutečně přesahuje, naštěstí nevzalo zcela za své a dokonce nabralo nový dech. V moderní filosofii učinil přítrž scholastickému blouznění spočívajícímu na předmětných termínech o tom, co předmětné není, do jisté míry již Immanuel Kant: Kant také diagnostikoval lidský sklon („transcendentální iluze“) vždy znovu se touto cestou pouštět.³ Dále pak připravoval tuto cestu Søren Kierkegaard svým unikátním zakotvením myšlení v existenci a úvahy o existenci posléze rozvinul zejména Karl Jaspers. Jaspersova *Filosofie* je vlastně vybudována na nepředmětnosti a nepředmětnost také rámuje celé toto dílo. Oč mu v ní jde? Ohniskem jeho uvažování je lidské bytí-zde (*Dasein*) vybavené zvláštní dispozicí k transcendenci; transcendence je nepředmětnosti příbuzná a vlastně s ní v posledu i totožná, takže by ani nebylo třeba tento pojem nahrazovat jiným, avšak potíží s ní tkíví v tom, že vedle její pravé podoby se nabízejí i její podoby falešné: falešná transcendence právě sklouzává do předmětných kolejí.⁴ Je proto třeba tuto předmětnost přesněji vymezit a učit se myslet za ní (*jenseits*) a bez ní čili „filosofovat“ ryze autentickým způsobem. Rozvíjet všechny okolnosti takového autentického myšlení na oné „hranici“ v takto krátkém příspěvku nelze a každý se s ním může seznámit u autora samého.⁵

Rád bych však připomněl okruh toho, co všechno se svou povahou předmětnosti vymyká. Výčet takových základních 'faktů' podává na různých místech Ladislav Hejdánek sám, avšak také je podává například Hans-Georg Gadamer. Gadamer sem zahrnuje žitou tělesnost na rozdíl od tělesnosti medicínsky předmětné či vlastní 'já' i sebevědomí coby vědomí sebe sama; dále pak svobodu v rámci společenství a ovšem i společenství samotné či osobní přátelství (*filia*) v Aristotelově výkladu. Pochopitelně předmětný ráz nemá ani jazyk či celek bytí.⁶ Tím ovšem výčet není vyčerpán; zahrnout sem lze též ryzí (pravou čili nikoliv námi rozvrženou a předem danou) budoucnost, dějiny, člověka, boha, krásu, dobro i zlo a podobně. Asi sotva bude někdo tvrdit, že o tyto 'věci' v životě nejde, avšak je vyloučeno pochopit je předmětným způsobem. Zbývá tudíž jen pokusit se pracovat na pojmech zachycujících ona 'fakta' bez předmětných nánosů;⁷ nadějí pak necht' je to, že s takovými

¹ Hejdánek L: Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti. Oikoumené, Praha, 1997, s. 77-108.

² Heidegger M: (transl: Chvatík I). Konec filosofie a úkol myšlení. Oikoumené, Praha, 1993, s. 7-13.

³ Kant I: Kritika čistého rozumu (transl: Loužil J et al). Oikoumené, Praha, 2001, s. 20-21, 228-230, 251-252

⁴ Jaspers K: Philosophie I. Springer Verlag, Berlin Heidelberg, 1973, s. 19-44.

⁵ Jaspers K: Philosophie II. Springer Verlag, Berlin Heidelberg, 1973, s. 201-254.

⁶ Gadamer HG: Řecká filosofie a moderní myšlení (transl: Sokol J). In: Sokol J (ed) Člověk a řeč. Oikoumené, Praha, 1999, s. 109-114.

⁷ Hejdánek L: Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti. Oikoumené, Praha, 1997, s. 188.

nástroji bude možné najít mezi oněmi svrchu uvedenými 'fakty' zatím pouze tušené souvislosti.

Doposud bylo učiněno jen několik váhavých krůčků tímto směrem, přičemž přetrvávající nutnosti vztahovat se k oněm nepředmětným 'faktům' vychází vstříc stále přetrvávající rekurs a regres moderního člověka k náhražce v podobě mytických a víceméně obrazných vyjadřovacích prostředků. Pokládám Hejdánkův důraz na tyto okolnosti a stálou připomínku toho, že nynější nástroje nejsou vyhovující a že je třeba pracovat na jejich třibení, za vzácný. Mezi mnoha Hejdánkovými podněty bych pak vyzdvihl jeho původní objev toho, že k oněm 'faktům' se vztahují nepředmětné intence, intence provázející ty, jež jsou předmětného rázu. K tomu Ladislav Hejdánek výslovně praví:

„Mimo rámec pozornosti však většinou zůstává skutečnost, že vědomě intendované nemusí být vždy a s nutností předmětem, a ještě víc: že i tam, kde je intendován nějaký předmět, je tato intence vždy doprovázena řadou jiných, nepředmětných intencí, ba je jimi dokonce nesena. Předmětné intence musí být proto chápány jako jeden druh a jedna forma mezi jinými. ... Za předmětné myšlení můžeme tedy označit takový druh myšlení, v němž jsou předmětné intence zneuznány, podceňovány, potlačovány a zapomínány – a nikoliv kde se nevyskytují.“⁸

Avšak Ladislav Hejdánek má na paměti, že nelze provést prostou záměnu intencí čili soustředit se na ty nepředmětné a zároveň ony předmětné potlačit:

„Každé myšlení je vybaveno předmětnými intencemi, a ty je nutno nějak 'zaměstnat'. Proto i tam, kde naším hlavním cílem bude práce s intencemi nepředmětnými, musíme pamatovat na správné zaměření intencí předmětných, jimiž je každé nepředmětné myšlení rovněž provázeno. Proto také nemůžeme nepředmětné myšlení chápat jako myšlení, jehož předmětné intence jsou buď zcela volné (neobsazené) anebo vytlačené na okraj významnosti. Z toho důvodu všechna akribie dosavadních tradic předmětného myšlení musí zůstat zachována a musí být nadále kultivována a vylepšována. Nepředmětné myšlení tedy nepředstavuje odmítnutí myšlení předmětného, nýbrž odmítnutí pouze jeho omezeností a jeho omylů; ve svých pozitivěch musí být předmětné myšlení začleněno do myšlení nepředmětného jako jeho integrální složka.“⁹

Hlavní potíže při zkoumání intencí nepředmětných tkví ovšem v tom, že necháme ty předmětné okupovat celé pole naší zkušenosti; důsledkem pak je, že i to, co předmětné není, máme sklon předmětně vykládat:

"Obojí druh intencí je pro naše myšlení i promlouvání významný; primární důležitost nepředmětných intencí unikala po věky pozornosti myslitelů, protože se zdálo, že vše, co může být míněno nepředmětně, může být transformováno v předmět předmětných intencí. Ve skutečnosti však bylo toto zdání jenom příznakem toho, že myslitelé zapomněli na ty 'skutečnosti', které nemají předmětnou stránku (v ontologickém smyslu) ..."¹⁰

Co si lze vlastně pod nepředmětným míněním představit? Předpokladem je rozlišení provedené Edmundem Husserlem již v jeho *Logických zkoumáních* a týkající se rozdílu v

⁸ Hejdánek L: *Filosofie a víra*. Oikoumené, Praha, 1999, s. 193.

⁹ Hejdánek L: *Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti*. Oikoumené, Praha, 1997, s. 131-132.

¹⁰ Hejdánek L: *Mythos, filosofie a „nepředmětná skutečnost“*. Svazky pro dialog 8/1981 (separátní text od autora).

kvalitě mínění samotného:¹¹ jde o to, že tentýž obsah může být zachycen v různých míněních a při tom vždycky dochází k určitému posunu. Zvláštním případem takové změny kvality je pak tázání vyjádřené v otázce:¹² tázání nutně zachovává obsah indikativního tvrzení, avšak něco z něj ubírá či spíše k němu cosi přidává: přídavek je ovšem zcela klíčový. Jde v něm o stálé připomenutí toho, že nad každou naši vyslovenou či alespoň míněnou thesí bdí zvláštní, zachycení urputně vzdorující kritérium a že pouze ve vztahu k němu jsme s to vůbec něco pochopit.¹³

Důsledkem pak je, že takové mínění se vztahuje k čemusi 'za' původním předmětným obsahem a že o to mu právě jde. Avšak toto 'za' se od původního obsahu přece jen liší; v této diferenci vlastně ono tázající se mínění a potažmo též otázka samotná tkví. Ono 'za' ovšem důvěrně známe ještě před tím, než se vůbec začneme tím kterým předmětným obsahem zabývat; dokonce nás motivuje k tomu, abychom se mu vůbec věnovali. Cosi z toho tuší již Sokrates ve své proslulé argumentaci o tom, že když se někdo ptá na danou věc, určitou znalost postrádá, ovšem zároveň onu znalost v určité podobě již má, poněvadž jinak by se vůbec ptát nemohl.¹⁴ Zdá se tudíž, že navzdory obecnému pojetí i otázka vyjadřující tázající se mínění může být buď falešná či přímo lživá, anebo pravdivá podle toho, zda ono tázající se mínění u dotyčného ve hře je či není. Toto 'cosi' pak vábí a určuje veškeré naše mínění a tudíž i mínění motivující naše chování: jsme v posledu vedeni naším tázáním i tím, po čem se ptáme.¹⁵ Takto ovšem uvažuje též Ladislav Hejdánek a výslovně dodává:

„Významným místem, v němž se nepředmětné komponenty myšlení prosazují a v němž docházejí zjevného výrazu, je zejména otázka; struktura otázky a rozložení problému představují slibné pole pro zkoumání nepředmětnosti myšlení.“¹⁶

Nyní je nasnadě připustit, že takto veškeré předmětnosti zbavené mínění (tázání) provází mínění předmětné (tvrzení) na každém kroku a že ho dokonce i určuje: vždyť u každého tvrzení se lze vždycky zároveň ptát po tom, zda platí či nikoliv, a filosofický duch to také stále dělá. Vlastní tázající se mínění má ovšem diferencovanou strukturu a hlubší zakotvení v poznání samotném i v prakticko-etické čili jednání se týkajících rovině.¹⁷

Pokud jde o 'předmět' míněný v každém našem tázání čili ono residuum zbývající po vyřazení obsahu oznamovací věty, snad by bylo možné je převést na problém ontologický čili na bytí coby nejzazší podmínku danosti každého jsoucna (jak se o to pokouší Martin Heidegger a někteří další po něm¹⁸). Avšak hlavní potíží s výrazem 'bytí' je to, že je i navzdory všem výkladům příliš vágní a že tudíž v běžném užití jazyka jeho naplnění („Erfüllung“) víceméně chybí; bez alespoň kategoriálního názoru („Anschauung“) je ovšem pojem prázdný, a tedy vcelku k ničemu. Asi zajímavější a bezesporu efektnější je pojmenovat

¹¹ Husserl E: Logische Untersuchungen. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1993, II/1 zejm. s. 386-388, 411-417, 426-446, 454-456.

¹² Edmund Husserl sice opakovaně uvádí otázku či tázání mezi příklady jiné intencionální kvality či charakteru mínění, avšak tím jeho zájem končí; nikde zevrubnější zkoumání povahy tohoto mínění nedělá.

¹³ Potucha o tom, že mezi naší, ve větě vyjádřenou představou skutečnosti a skutečností samotnou zeje 'propast' vzdorující překlenutí, přičemž tato 'propast' totožná *de facto* s otázkou samotnou, je nejzazším zdrojem filosofování a stojí na jeho dějinném počátku. Mimoходом pak, v pochopení tohoto přeryvu tkví i přechod k pokorě kritického logu od dřívějšího mýtického výkladu zkušenosti.

¹⁴ Platon: Menon (transl: Novotný F). Jan Laichter, Praha, 1941, 80e-82a.

¹⁵ Collingwood R: Speculum mentis. Clarendon Press, Oxford, 1924, s. 76-82. Collingwood R: An Autobiography. Oxford University Press, Oxford, 1959, s. 29-43.

¹⁶ Hejdánek L: Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti. Oikoumené, Praha, 1997, s. 40.

¹⁷ Tuto otázku částečně rozebírám v práci: Odkud zlo? Triton, Praha, 2004, díl II, a dále pak hlavně v práci: Kam jdeme? Triton, Praha, v tisku.

¹⁸ Heidegger M: Co je metafyzika (transl: Chvatík I). Okoumené, Praha, 1993, s. 7-37.

ono 'za' slovem 'nic': 'nic' zde vyjadřuje něco, co nelze v předmětných pojmech zachytit.¹⁹ Výlučným způsobem vztahování se k němu je pak podle Martina Heideggara úzkost čili nálada rámuující každé naše prožívání.²⁰ Objevitelem významu zkušenosti s úzkostí pro filosofii je již Søren Kierkegaard a jeho pochopení je určitě bohatší, ačkoliv směřuje trochu jinam („úzkost je možnost svobody“²¹), totiž blíž ke zde sledovanému námětu. Ovšem i důraz na 'nic' se zdá být výstižný zejména díky tomu, že to, oč v tázání jde, vlastně není, a je tudíž spíše opakem jsoucna než jsoucnem samotným.

Také Ladislav Hejdánek se věnuje 'opaku' jsoucna a ve své „mé-ontologii“ posouvá všechno dokonce až za hranice ontologie čili za hranice bytí samotného směrem do pravé budoucnosti²² (zde se do jisté míry setkává s Emmanuelem Lévinasem, mimo jiné i díky důrazu na praktickou rovinu²³). Avšak podnětnější a přiměřenější funkci otázky v našem myšlení je sepětí toho, k čemu otázka míří, s pravdou; pravda je kritériem každé vyslovené či napsané věty a tudíž tím, na co se stále ptáme a bez čeho nelze minit vůbec nic, avšak pochopit ji samotnou předmětným způsobem nelze – vždycky totiž našemu rozumu vedenému sklonem k předmětnému výkladu uniká.²⁴ Důraz na pravdu je jedním z hlavních motivů prací Ladislava Hejdánka samotného a dle jeho interpretace i českého myšlení v jeho dějinách.²⁵

K tomuto bodu Hejdánkova myšlení mám určitou výhradu, protože se domnívám, že pravda zde vězí v příliš těsných mezích. Ačkoliv je pravda tím, oč v mnoha případech tázání běží, přece jí není tázání ani zdaleka vyčerpáno. Často se přece ptáme i na něco jiného, co nelze na pravdu žádným způsobem převést; například tehdy, když se ptáme po kráse (krása by se ovšem snad ještě dala *cum grano salis* jako pravda chápat), ale zejména tehdy, když se ptáme po dobru čili po tom, co máme dělat. Převahu dobra nad pravdou lze vyjádřit i tak, že k tomu, abychom o pravdu usilovali a za pravdu se bili, je napřed třeba pokládat pravdu či snahu jí sloužit za určité dobro, a to, že v jejím případě o dobro jde, není vůbec triviálním předpokladem. Zde se nabízí obrovský prostor k etickému bádání, jež bylo zahájeno některými fenomenology již dávno²⁶ a v němž lze dále pokračovat i v příštím čase.

Považovat svrchu načrtnuté úvahy za výklad Hejdánkova díla si mohu troufat jen sotva, avšak mám za to, že někomu porozumíme (*hermeneuein*) pouze tehdy, když nás jeho myšlenky podnítí k myšlení vlastnímu, a to se mi v případě Hejdánkova díla bezesporu stalo.

¹⁹ Idem, s. 41-51.

²⁰ Idem, s. 51-63.

²¹ Kierkegaard S: Der Begriff Angst (transl: Hirsch E). Eugen Diederichs, Düsseldorf, 1958, s. 161 a násl.

²² Hejdánek L: Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti. Oikoumené, Praha, 1997, s. 137-167.

²³ Lévinas E: Otherwise than Being or Beyond Essence (transl: Lingis A). Martinus Nijhoff, The Hague, 1981.

²⁴ Např. Davidson D: The Structure and Content of Truth. The Journal of Philosophy, 87/1990.

²⁵ Např. Hejdánek L: Lidská práva, budoucnost Evropy a jedna česká tradice. Reflexe 4/1990, 9/1-9.

²⁶ Uvedenou cestou se vydal zejména Nicolai Hartmann a do jisté míry i Max Scheler.